

Németh Zoltán

1989

Az újabb magyar regény számomra egyik nagyon izgalmas lehetősége 1989 (azaz a rendszerváltozás és az azt követő évek) szövegbe írása. Ez egyike azon lehetőségeknek, amelyeken keresztül a magyar regény (és próza) kinyilvánít(hat)ja egy tágabb kontextushoz – kulturális térséghez – való tartozását. A latin-amerikai irodalom analógiájára talán lenne értelme kelet-közép-európai regényről is beszélni: olyan regényről, amely kelet és nyugat mentális konstrukcióinak ütközéséből, a rendszerváltozásból, a történelmi törésekből, a határ legtágabb értelemben vett tematizálásából meríti inspirációit. Olyan szövegtartomány alakulhat ki ezáltal, amelyek különálló nyelvei (a magyar, a cseh, a szlovák, lengyel, orosz?), román stb.) ugyan intertextuálisan nem jelöltjei egymásnak, míg referenciálisan igen.

Miről is van szó? Arról, hogy összeolvasva bizonyos regényeket (és elbeszéléseket) a térség irodalmából, olyan regényeket, amelyek nem hathattak egymásra, mert a nyelv akadályként áll az egymást olvasás útjába, meglepő az azonos motívumok és tematika nagy száma. Ez mintha azt példázná, hogy létezik egy olyan szociokulturális tér, olyan mentális konstrukció, amely sajátos tapasztalatként, minduntalan előbukkanó referenciaként funkcionál a térség próza- és regényirodalmában.

A rendszerváltozás legtágabb értelemben vett problematikája annyira alapvetőnek tűnik a térség irodalmában, hogy még a hangsúlyosan fikcióként, zárt szemiotikai világokként működő szövegek is olvashatók a térség kulturális referenciája felől. Ilyen például a szlovák irodalomban Eman Erdélyi és Marek Vadas 1996-ban megjelent regénye, az *Univerzita (azaz Egyetem)*, amelyet kritikusai (köztük az angol Tim Beasley-Murray) azért bíráltak, mert véleményük szerint a valóság minimumára törekszik, nem közvetíti a kor valóságmozzanatait, s emiatt steril (bárhol megírható) és halott (pontosabban a szerző „egyénisége” hal meg a szövegben a bírálók szerint – lásd a „szerző halála”) próza. Ennek ellenére a regény valósággal tobzódik azokban a valóságfragmentumokban, amelyek a 90-es évek posztkommunista egyetemi ifjúságának szubkultúrájáról tudósítanak, és meglepő rokonságot mutatnak például Hazai Attila vagy Győry Attila egyes szövegeivel.

Ilyen valóságfragmentumok, a kelet-közép-európai térség és a kor referenciális injektorai még a posztmodern magyar próza leginkább fikcionált szövegeiben is működőképeseek. Példának Garaczi László *Nincs alvás!* című kötetét hozhatjuk fel, amelyben többször is felbukkan egy gépkocsimárka („Az algecirasi olajfaligetek után felforr az egyik Dacia hűtővíze.” – 9., „Elnyomott az álom a bokrok alatt, »hólangost« nyalogattam, és Dáciával szöktem keletnek.” – 71.). A Dacia márka jelentéseibe olyan árnyalatok szövődhetnek, amelyek révén akár a kelet-közép-európai térség egy lehetséges ikonjának is tarthatjuk a kérdéses márkát. Hogy a Dacia azonosítása a kelet-közép-európai szociokulturális térséggel nemcsak az olvasói túlértelmezés eredménye, arra Garaczi szövege is figyelmeztet akkor, amikor a „keletre szökés” abszurd-ironikus és egyúttal erősen referenciális motívumát társítja a tárgyalt gépkocsimárkához. Ez a referenciális „kiszólás” az ad absurdum vitt fikcionális szövegből nem más, véleményem szerint, mint a kelet-közép-európai tapasztalat játékos szövegbe vonása, „helyzetbe” hozása.

Ha ez így van, és ha még a leginkább „steril”, hangsúlyosan „fikcióként” működő szövegek esetében is releváns lehet a kulturális referencialitásra épülő szövegjáték (Grendel Lajos, Tar Sándor vagy Győry Attila regényei, prózái pedig szinte kiereszkolják az efféle értelmezéseket), akkor feltehető a kérdés, vajon mihez kezdjen ebben az esetben az irodalomtudomány? Vajon nincs-e relevanciájuk az esztétikai jelentés és értelmezés lehetőségei mellett vagy azon túl olyan értelmezéseknek, amelyek a közép-európai kulturális kontextus hangsúlyozottan referenciális interpretációit hajtánák végre, egyfajta kelet-közép-európai irodalomelmélet jegyében, amely a kulturális antropológia egyes belátásait tenné magáévá? Vajon nem lehetne-e a latin-amerikai irodalomelmélet analógiájára közép-európai irodalomelméletet kialakítani?

Olvasva a térség magyar, cseh, szlovák prózáját ilyen kérdéseken gondolkodom. Azoknak a sajátosságoknak és kulturális stratégiáknak a mibenlétén, amelyek a 89 utáni korszak kelet-közép-európai prózájába íródnak. Ezek a prózák (nemcsak a regények, de az elbeszélések is) mintha kikényszerítenék ennek a lehetőségét. Hogy lázad-e a próza (néhány szöveg) a Kelet-Közép-Európában regnáló irodalomelméletek ellen, nem tudom, talán. De az olvasásmódok és értelmezések érvényességének kitágítása bizonyosan több haszonnal jár a korszak és a térség interpretálhatóságában, mint a rigiditás. Az így felfogott olvasáslehetőségek táguló körében talán maga a regény is új oldalairól mutatkozhat be.